

**ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

ЛЮТИЙ Тарас Володимирович

УДК 141.132+13

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ “НЕРОЗУМНОГО”

Спеціальність 09.00.04 – філософська антропологія,
філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, у відділі філософської антропології.

Науковий консультант доктор філософських наук, професор, академік НАН України

ПОПОВИЧ Мирослав Володимирович,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
директор

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
БИЧКО Ігор Валентинович,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка,
професор кафедри історії філософії

телебачення

доктор філософських наук, доцент
ЧМІЛЬ Ганна Павлівна,
Київський національний університет театру, кіно і
Міністерства культури і туризму України,
професор кафедри кінознавства

доктор філософських наук, професор
СТЕПАНЕНКО Ірина Володимирівна,
Харківський Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди МОН України,
професор кафедри філософії

Захист відбудеться 20 лютого 2009 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.161.02 в Інституті філософії імені Г.С.Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (01001, м. Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розіслано 17 січня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої Ради
кандидат філософських наук
Л.А. Ситніченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Колізії сучасної антропологічної рефлексії знаменуються кількома епохальними обставинами. Передовсім, усвідомленням замкненості людини в антропоцентричній картині світу, базованій на метафізико-раціоналістичній моделі з визначальною тріадою суб'єкт-субстанція-сутність. А також безуспішністю прагматичної моделі, заснованої на діяльності, що втілює певний смисл. Обидва підходи виявилися малоприматними після екстремального досвіду тоталітарних режимів, коли далися ознаки ідеї проекту Просвітництва як спроби докорінного перетворення буття через законодавство Розуму. Новочасний гуманістичний ідеал сформував образ “людяності”, що вирізняв людину з природного буття на основі інтелектуальних здатностей. Модель глобального світу засвідчила радикальну антропологічну ситуацію. Невпинна зміна умов існування людини зумовлює низку проблем у галузі гуманітарних знань, які зачіпають наріжні питання: чи є функції розуму ключовими в антропологічному плані, а коли ні, то як вони трансформуються? І як загалом співвідносяться “розумність” і “нерозумність” у людському бутті?

У гносеології ці аспекти оформились у поняттях “раціональне” (логічно несуперечливе, теоретично доказове, систематизоване, універсальне знання, де предмети та явища визначаються законами, нормами, правилами) й “ірраціональне” (не адаптована розумом царина, або сфера повного протистояння раціональному оволодінню). Але відношення між “раціональним” та “ірраціональним” подекуди не редукуються до антитез, а ускладнені й взаємодоповнюючі. В дисертації “нерозумне” позначає екзистенційний рівень ірраціонального, що не є браком інтелектуальної властивості (як у словах: нерозсудливість, божевілля, безглуздість, нерозважливість). Тоді “нерозумне” (алогія) не є інверсією чи відчуженням від розуму (логос). Відтак, існує “позитивна нерозумність” (І. Кант) як інше правило або точка зору, з якої речі виглядають інакше й у певний спосіб упорядковані. Одночасно “нерозумне” припускає номіналістичне трактування, будучи назвою різних проявів, які в світоглядному тлумаченні ускладнюються множиною розгалужених відтінків значень (нераціональне, несвідоме, інстинкт, безум, шаленство, глупота, нісенітниця тощо), діапазон яких простягається від упосліджено-негативних до догматично-позитивних дефініцій, що часто функціонують у вигляді оціночних суджень.

Ці обставини свідчать про нагальність постановки питання щодо статусу нерозумного в людському бутті. Актуальність з'ясування смислового наповнення нерозумних маніфестацій стосується вимоги належного розуміння нестандартних

ознак людини. Постійно здійснюваний в історичному континуумі пошук людської сутності засвідчує принципову недостатність її виявлення в просторі логічних процедур. Натомість, витоки людського існування розкриваються через акти, які неможливо виразити в поняттях. Втім нерозумне це не просто інша назва ірраціонального, а вимір інобуття, що оформлюється як горизонт людського буття. Відповідно, нерозумне можна визнати неусувним моментом, який створює передумови запиту людини стосовно власного єства.

Ступінь розробленості проблеми. Класичний опис історії західної цивілізації у вигляді прецедентів розуму визначав людину як істоту розумну, чие існування підпорядковувалося стратегіям пізнання світу. Від Платона, Аристотеля, Августина нерозумне досліджується через раціоналізацію, як теоретичний конструкт, а в новочасну добу відторгається великими раціоналістичними системами як вада, що перешкоджає звершенню розуму. Нерозумне визначалося як заблудження (Р. Декарт) або через систему психічних патологій (І. Кант) і теорію душевних захворювань (Ф.-В.-Й. Шелінг), як розлад свідомості й розсудку (Г.-В.-Ф. Гегель). Хоча Кант і Шелінг бачили й позитивність нерозумного, його важливість проявилася після спроб Гегеля розглядати розум історично, що було підхоплено неогегельянством, марксизмом, неокантіанством, позитивізмом, постпозитивізмом і напрямами некласичної філософії, що визнали не тільки відносність форм людського розуму, а й сумнівність досягнення абсолютного знання. Натомість у деяких теоріях “ірраціональне” набуває онтологічного змісту (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон). Та серед течій “антропологічного повороту” екзистенціалісти заледве не першими відчували кризу гуманізму, що утримувався на ідеї Абсолютного Розуму. А представники філософської антропології розглядали буття людини обумовлене не лише розумністю, а й поривом духу, що долає конечність її емпіричних визначень (М. Шелер) або біологічним компонентом віталізму (А. Гелен).

Увага до нерозумного зростала й на тлі процесу раціоналізації, яку М. Вебер вважав суттєвою ознакою сучасної цивілізації. У царині науки, виробничій діяльності, державних інституцій застановилося переконання, що людське суспільство прагне цілораціональної організації. Втім раціоналізація є не формою історичного розуму, а результатом витіснення ціннісних, афективних і традиційних компонентів життя. Тому веберівська концепція “ідеальних типів” не охоплює характеристик, що входять до обсягу певного історичного поняття, а відкриває розуміння невиразного й нечіткого в людському бутті. Отже збагнути людину в історії означало виявити її приховані імпульси. Співзвучну думку розвиває К. Мангайм: інтелектуальна сфера набуває подоби раціонально оформлених стилів мислення, на кшталт адміністративного управління. Проте раціоналізація має частковий характер, бо суттєві для людського буття рішення – недоступні раціональному контролю. Тож на перший план виступає стихійність буття, змушуючи порушити питання про значущість нерозумного.

Дотичні ідеї висловив Г. Башляр у теорії “історичного розриву” й неоднорідності знання. А. Кожев запропонував розуміти Гегеля як філософа, що розмірковував про природу екзистенціальних позицій людини, адже досягнення абсолютного знання дорівнює тому рівню нерозумного, коли настає крах історії й людини. Дослідження нерозумного в рамках проекту “археології знання” здійснив М. Фуко, поставивши

безумство в центр філософського людинознавства при вивченні практик утримання психічнохворих. Психіатрія використовує поняття “безум” (folie), якого не існувало до XIX ст., формуючи уявлення про нормативну роль розуму й ушкодження нерозумного (déraison). Фуко шукає причин сучасного стану людини, що знаменуються “антропологічним колом”: безумство вказує на брак креативних здатностей і підносить розум як сутність. Його розвідка наголошує на існуванні багаторівневих історичних форм розумності й нерозумного.

Різномісний образ “нерозумного” спричиняє аналіз творчості А. Арто, В. Ван Гога, Ф. Гельдерліна, Ф. Ніцше, Д. Свіфта. З’являються праці з психіатричних (Г. Бейтсон, О. Блейлер, М. Кляйн, Е. Крепелін, Е. Кречмер, Ж. Піаже, Т. Сас, Д. Співак, Д. Шапіро), патографічних (Р. Крафт-Ебінг, Ч. Ломброзо, М. Нордау), психоаналітичних (Ф. Гватарі, Ж. Дельоз, Ж. Лакан, З. Фройд, К.-Г. Юнг, Р. Якобсон), психологічних (А. Адлер, В. Джеймс, Е. Дюркгайм, Г. Маркузе, Т. Парсонс, В. Райх, Е. Фром) аспектів нерозумного. Вивчається зв’язок несталіх ментальних проявів з людською екзистенцією (Р. Лейнг, М. Нів, Ж.-П. Сартр, П. Тіліх, К. Ясперс). Означені напрями породили велику кількість літератури за темою безумства, де підкреслюється момент творчого піднесення (Д. Нетл), розрізняються дискурси терапевтичних, культових (А. Сосланд) і маргінальних практик (С. Гурін), розробляються проблеми істинності реальності безуму як трансгресивного досвіду (Ж. Батай, М. Бланшо, В. Руднєв), амбівалентності розуму й безуму (Ф. Гіренок, М. Епштейн).

Теоретичні імплікації терміну “нерозумне” охоплюють чимало праць, присвячених змінам у мисленні, відповідно до соціальних трансформацій (Ч. Генді, Д. Дан, Д. Тейверн), рецидивам нерозумного в межах розуму при його звуженні до логічних правил (Ч. Грегем), значенням нерозумного в суспільних, національних, моральних регулятивах (М. Гінсберг), неповноті медичної моделі нерозумного (Д. Реден), впливу психоаналітичної рецепції нерозумного на політичну сферу (М. Раєтін), критиці просвітницького розуму з позицій теорії мистецтва (П. Ілі), перегляду конвенційної ідеї наукової раціональності на прикладі етнографічного матеріалу (Й. Фабіан), християнській ідеї нерозумного та її відголосу в секуляризованій думці модерну (Д. Шад), образу нерозумного в греко-римському епосі (Д. Гершковіц) і класичній літературі (А. Тейт), алогічним і фантастичним елементам в поезії (Р. Грейвс), медичному й сакральному статусу нерозумного в ісламі (М. Долз), проявам шаленства, меланхолії, одержимості в середньовічну й ренесансну добу (Ц. Водзінські, Е. Мідельфорт) і їх соціокультурним симуляціям (Р. Вілер), виявленню свідомої мотивації в нерозумних інтенціях (Р. Портер), аналогії між шизофренічним дискурсом і модерністською культурою (Л. Сас), впливу фукольдівської ідеї нерозумного на гуманітарні науки (А. Стіл, І. Велоді). В українському людинознавстві колізії розумного й нерозумного розглядалися в традиції гуманістичного раціоналізму й антропологічного есенціалізму (В. Табачковський), при вивченні граничних станів існування (Н. Хамітов), нормативності (А. Дондюк), світовідношення (О. Щербина-Яковлева), людської неусталеності в бутті (Є. Андрос, Г. Шалашенко).

Проблема “нерозумного” представлена працями зі співвідношення раціонального й ірраціонального (Ю. Давидов, Н. Мудрагей, Т. Ойзерман), що вивчаються через пізнавальні засади науки (І. Касавін, П. Копнін, М. Попович, В. Стюпін,

В. Швирьов), ідеали й типи раціональності (П. Гайдено, М. Мамардашвілі, В. Порус), а також історико-філософськими розвідками з цих базових категорій (Н. Автономова, В. Горський, В. Загороднюк, Г. Заїченко, В. Кизима, В. Лях, В. Пазенок, В. Пролеєв, В. Рижко, Л. Ситніченко, М. Ткачук, В. Шинкарук, Т. Ящук). Піднімаються питання співіснування раціо з іншими формами соціокультурного знання (С. Аверинцев, Є. Бистрицький, В. Біблер, Г. Гаутон, Е. Додс, А. Єрмоленко, В. Кортунов, С. Кримський, А. Лой, В. Малахов, Н. Поліщук) і в контексті проблеми свободи (М. Бахтін, М. Бердяєв, І. Бичко, Л. Шестов).

Однак найбільш усталеним підходом є когнітивний, де площина зв'язків раціонального й ірраціонального часто зводиться до з'ясування їхніх властивостей, коли перше визначають доведеність, логічність, істинність, розумність, а друге – обернені характеристики. Тут загальні підстави й похідні ознаки (раціональне-розумне, ірраціональне-нерозумне) збігаються, причому нерозумне набуває рис вторинності. Та існує привід осмислити нерозумне як чинник, що суттєво впливає на спосіб людського буття. Помічаючи сутнісну розбалансованість людини Е. Морен зауважив, що в нехтуванні цим феноменом традиційна антропологія допускає вагоме упущення: вияви розуму супроводжуються циклом деструктивних казусів (агресія, насильство, взаємознищення), розвій яких залежить від самоутвердження людини розумної. Поряд з ними існують деякі “негативні” моменти (насолода, шал, екстаз, гнів, фантазм, пафос), що розглядаються без урахування їхньої унікальної інтенсивності. До того ж, людське існування не завжди раціонально виражене, а мислення і розумність нетотожні. Тому існує не підпорядкована логіці бінарних відносин царина. Пошук цих антропологічних доміант полягає не в процедурі “виправлення” нерозумного. А крім того, важливо розрізняти нерозумне як осередок свідомого виходу за межі раціональної розміреності й безум як передовсім показник психічно-емоційних симптомів.

Отже, розум має долати протистояння з нерозумним, якому не закидатиметься негативність (дефектність) і віроломство (втручання руйнівних сил). Та уявлення про людину ще почасти зберігає зв'язок з класичним поняттям розуму. Полемізуючи з гуманістичною традицією, що тлумачила нерозумне як нелюдську ознаку, Я. Добровольські акцентує увагу на хобах і недоладностях у мисленні чи поведінці, що нібито позбавлені смислу. Ця обставина примушує до переосмислення підстав людського буття не лише в історичній, а й екзистенційній перспективі, враховуючи фактичні (пізнавальні, діяльні, афективні) і потенційні прояви (наміри, помисли, спонуки). Тому дослідницький інтерес викликає екзистенційний баланс “розумного” й “нерозумного”, що актуалізується з різних позицій. Так, К. Ясперс застосовував ці терміни до екзистенції, яка вказує на глибокі витоки людського самовизначення, спонтанні прояви (свободу, творчість, історичність), фокусує відношення кінцевого/нескінченного, темпорального/вічного. М. Гайдегер визначає екзистенцію як екстатичне висунення в ніщо, а М. Еліаде розкриває людське прагнення здолати екзистенціальний розрив між “мирським” і “священним”. С. Хоружий спирається на антропологію ісихазму, де людина постає як істота, чие існування сповнене взаємодією з зовнішніми енергіями, ведучи до екзистенціальної трансформації. Відтак, виходом за межі натуралістично-психологічних параметрів здобувається досвід самореалізації,

спрямований на досягнення інобуття людської природи.

У дисертації концептуалізація нерозумного не вичерпується переліком чуттєвих, вольових, несвідомих і подібних варіантів “ірраціонального”, а окреслює можливості прояву людського. Відповідно, розумність постає не в якості раціонального начала, що підпорядковує, а виражає усвідомлення відкритості розуму іншим сферам. Відтак, взаємодія цих сфер створює екзистенційну напругу й уточнює значущі аспекти їх осмислення. Тоді феномен нерозумного можна представити у вигляді двох підходів: один стосується проблеми відхилення від норми й розглядається з точки зору раціональної моделі, а другий орієнтується на його культурну репрезентацію.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з науково-дослідницькою роботою й програмними розробками відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України за темами “Людина в цивілізації XXI століття: проблема свободи” (державний реєстраційний номер 0102U003092), “Проблема людини та її відображення у позитивній та негативній антропології” (державний реєстраційний номер 0105U000543).

Об'єктом дослідження є концептуалізація “нерозумного” в філософсько-антропологічному контексті.

Предметом дослідження є екзистенціальний вимір феномену нерозумного, структура й типологія його проявів в історико-культурному континуумі.

Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні особливостей прояву нерозумного в історико-культурній традиції з позицій антропологічної рефлексії; розгляді основних конфігурацій розумного й нерозумного з огляду на їх відмінності й взаємовплив; формування підходу, що розкриває ідею єдності людини й світу, через реалізацію евристичних можливостей нерозумного як одного з ключових антропологічних принципів.

Загальна мета дисертації конкретизується в таких дослідницьких **завданнях**:

прояснити мотиви й механізми елімінації нерозумного в процесі формування європейської раціональності як панівного виду розумності;
з'ясувати способи узгодження “розумного” й “нерозумного”, визначаючи критичний потенціал, рефлексивний базис розуму, межі раціонального підходу;
розробити модель філософсько-антропологічного аналізу різних проявів нерозумного, в контексті його переходу від когнітивного до екзистенційного виміру як досвіду перебування в граничних станах людського існування;
виявити культурні типи нерозумного, з'ясувавши їхній зміст, починаючи від міфологічних, релігійних до філософських, суспільних, психологічних, мистецьких і сучасних ідеологічних феноменів;
окреслити топологію й семантику соціокультурних і антропологічних проявів нерозумного, встановлюючи їх генезу та динаміку в зв'язку з регіональними особливостями, історичною зміною світобачення, врахуванням альтернативних форм свідомості;
встановити як можливі смисл і лінгвістична структура й у чому полягає цінність різноманітних маніфестацій нерозумного;
розглянути форми вираження нерозумного через осмислення проблеми тілесності.

Методологічні засади й методи дослідження. Концептуальний і теоретико-методологічний базис дисертації спрямовано на аналіз феномену нерозумного,

враховуючи зв'язок із сучасними тенденціями розвитку методології гуманітарного знання: міждисциплінарні студії; вивчення структур повсякденності; використання здобутків культурної, історичної, символічної антропології, психоаналізу, структуралізму, постструктуралізму, семіології, лінгвістики; застосування актів інтуїції, уяви; врахування явного й неявного знання.

Філософсько-антропологічний аналіз спирається на такі засади:

– відкриття А. ван Генепом “обрядів переходу” як послідовних змін між життєвими станами, де закінчення одного й початок наступного творять систему єдиного порядку. Обряди мають три фази: відокремлення від початкового стану, набуття подвійних властивостей, включення в новий рівень.

– дослідження В. Тернером “порогових” ознак людини, що виражаються розмаїттям символів. Пороговість уподібнюється смерті, небуттю, затемненню. Бінарність як відношення між опозиційними сферами (перехід/усталеність, тотальність/частковість, нерозумне/розумне) змінюється принципом тріади, де акцент робиться на переходовому стані.

– теоретичні позиції феноменології (Е. Гусерль, М. Шелер, А. Шюц), що спирається на внутрішній досвід переживання, уможливорює конституювання ціннісно-сислового, життєвого світу людини й феноменології релігії з виявлення первинної даності в сприйнятті священного (як цілком іншої реальності), що викликає глибоке потрясіння (Р. Ото).

– екзистенціальний аналіз, згідно з яким людина, будучи наділеною творчим потенціалом безперервного руху біологічного, соціально-психологічного й духовного начал, фіксує глибинно-життєві сенси свого існування у внутрішньому й зовнішньому вимірі, знімаючи суб'єкт-об'єктну суперечність можливістю “виходу за межі” себе та світу на основі символічного мислення.

– засоби історико-філософського, семіотичного аналізу, редуційний і холістичний аналітичні та генеалогічний методи; серійні моделі мислення; методологічні доміанти негативної діалектики; принципи системності, доповнюваності; порівняльний, аксіологічний підходи; герменевтичні процедури інтерпретації й розуміння; фікціоналістські (ідеалізація, віртуальність) і метатеоретичні конструкції.

В результаті пропонується тринарна структура, що налічує сфери розумного, нерозумного й проміжну ділянку їх розподілу як топос граничних проявів людського. Цей пороговий осередок вимагає виявлення можливих рівнів сенсу й постає як спосіб винайдення антропологічних практик “плекання себе” (М. Фуко). Аналіз такої структури передбачає переорієнтацію пізнавальної схеми від ієрархії до нового образу знання, що звертається до динаміки процесів, знімаючи невідворотність однозначної залежності й спадкоємності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в цілісному дослідженні феномену нерозумного, проявленого в екзистенційних вимірах людського буття. Запропоновано типологію сюжетів нерозумного, що виступає мірою самовизначення людини.

Наукова новизна дослідження розкривається в таких положеннях:

– стверджується, що розум дозволяє узгодити між собою такі форми мислимого як логіко-дискурсивний рівень і потенціонування думки, тобто спроможність бути в горизонті поняттєво незбагненого. Тоді розумність окреслюється перспективою

підходу до нерозумного (неосяжного) не в процесі раціоналізації, а через виявлення розумом прихованих вимірів людської екзистенції. А позаяк людина вибудовує зв'язок зі світом у нескінченному пошукові витоків власного буття, то “нерозумне” кожного разу набуває іншого смислу.

– показано, що нерозумне постає в свідомості поза остаточно визначеного (іманентного) змісту мислення. Тому відношення між розумним і нерозумним зумовлюється свободою розуму, тобто формами його інобуття. Відповідно, нерозумне як особлива функція людської трансформації, викликає заміщення логічних процедур смисловими феноменами культури (міф, ритуал, життєва мудрість) і стихійними процесами, що містять імпліцитну можливість розширення актуального буття людини.

– встановлено, що розмежування сфер розумного та нерозумного визначається трансгресивною властивістю розуму вільно виходити за межі наявного стану й окреслювати нові кордони. В результаті взаємодії з позамежним між цими сферами виникає гетерогенне медіум-середовище, що вирізняється як алогічне, нелокальне, безоб'єктне, допредикативне, невербальне, подієве, креативне. Тут розум набуває не просто пасіонарних ознак, відмінних від принципів оволодіння й ототожнення, а здатності розпізнавати вплив нерозумного на становлення людського буття. Це дозволяє розумові уникати гострих форм відчуження й зберігати врівноваженість.

– визначено, що хоча з точки зору нормативної раціональності нерозумне локалізується в області маргінального, людина використовує його в якості особливої метапозиції. Відтак, нерозумне функціонує поряд з раціо у вигляді варіацій змінених станів свідомості, якими покладаються нові форми людського буття. Отож значущість нерозумного не применшується пізнавальною активністю розуму, а репрезентується іншим структурним укладом.

– з'ясовано, що феномен нерозумного інтегрується в складно організовану семіотичну конструкцію, оскільки не пов'язується з конкретними сутностями, а виявляється опосередковано (подібно до символів Смерті, Абсолюту чи Ніщо). Отже, нерозумне розглядається як культурний символ, прояви якого постають подібно до семантично розгалуженої структури, що складається з контамінації багатьох феноменів, які створюють не ієрархію, а безсистемний розподіл.

– вмотивовано, що символізм нерозумного проявляється як здійснення життєвого проекту людини через: “перетворені форми” свободи, втілені в певних культурних іпостасях (карнавальні персонажі, дурень, блазень, трикстер); мотив удаваності, інтелектуальної провокації чи випробування розуму, за чим стоїть та ідея, що мудрість реалізується під маскою шаленства (юродство); евристичний креаціонізм, тобто неусталений, парадоксальний спосіб бачення, що уможливорює творчі відкриття (безумні ідеї); концептуально-базисний елемент культурного й людського буття (архетип глупоти), що виконує функції оберегу та передбачення з позицій життєвої доцільності (Парсифаль, простак, крутій).

– обґрунтовано, що доступ в сферу нерозумного не здійснюється як безпосереднє входження до іншої реальності, а пов'язується з викликами й переживаннями трагічних аспектів буття, тобто свідчить про ризики взаємодії з невідомим. Таким чином, смисл нерозумного проявляється через випробування людини. Зокрема, досвід контакту з нерозумним, що спочатку позначений втратою, а потім відновленням розуму, є прикладом покладання на жереб долі з метою духовного

вдосконалення й очищення (містично-містерійні практики, екстатичні техніки, прозріння/просвітління, рицарська несамовитість у куртуазній літературі, безумство Гамлета й короля Ліра);

– досліджено, що культурно-символічна модель нерозумного не зводиться до класифікації відхилень, патологій або примітивних форм на зразок когнітивної чи медичної площини розгляду подібних явищ. Натомість актуалізується екзистенційний вимір нерозумного, позначений переломними моментами переходу між різними фазами людського буття, в ході якого модифікуються всі сфери існування.

– виявлено, що якщо перебування в граничних станах існування супроводжується переживанням образу дійсності, який неможливо відтворити через наступництво причинно-наслідкових зв'язків, то відношення між проявами нерозумного не дозволяє встановити між ними стійких описових реляцій. А оскільки сукупність цих проявів не співвідноситься з однозначно визначеним об'єктом, то йдеться про окремі символічні патерни культури, що фіксують феноменальну варіативність нерозумного.

– доведено, що розумне й нерозумне почасти постають у вигляді “позитивних” і “негативних” антропологічних характеристик. Вони врівноважуються як усталеність у певних координатах існування й пошук нових вимірів буття людини, що відповідає її прагненню постійно себе перевершувати. Тому негативна антропологія – це не песимістичне бачення людини, а подолання умовностей існування. Вийти за межі “позитивності” означає побачити принципову недостатність узвичаєних визначень *homo sapiens* або *animal rationale*. Адже людина осягає світ і розуміє своє місце в ньому, видобуваючи позитивний зміст із негативного досвіду самозаперечення, спокусливості, втрати сенсу, виходу за межі розумного тощо.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в осмисленні феномену нерозумного, розкритті принципів його концептуалізації в філософсько-антропологічному контексті. Головні положення розвідки репрезентують проблему не у вигляді протиставлення розумного нерозумному, а становлять частину комплексного вивчення способів людського буття в різноманітті типів культури. Теоретичні положення, фактичний матеріал і висновки дисертаційного дослідження набувають цінності в контексті опрацювання методології гуманітарного знання й аналізу явищ культури, стаючи підґрунтям методичних розробок у галузі філософської антропології, вивченні процесів життєдіяльності, в самопізнанні, сприяючи розвиткові міждисциплінарних теорій людинознавства.

Результати дисертаційної праці можуть бути використані в науково-методологічній і педагогічній роботі. На основі теоретичних положень і фактичного матеріалу роботи можливе провадження подальших дослідницьких проєктів, підготовка нормативних курсів з філософської антропології, філософії культури, історії філософії, а також застосування в практиці проведення семінарських занять, круглих столів, конференцій.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положення, висновки, науково-методологічні розробки й ідеї дисертаційної праці стали предметом дискусій під час засідань відділу філософської антропології, виступів на методологічному семінарі й доповідях в Інституті філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

(2003-2006).

Результати дослідження апробувалися на всеукраїнських, міжнародних науково-академічних і науково-практичних конференціях: Пізній радянський марксизм та сьогодення: до 70-річчя Вадима Іванова (Київ, 2002); Світ у ситуації постмодерну: занепад культури чи зміна парадигм? (Київ, 2004); Дни Петербургской философии (Санкт-Петербург, 2005); Філософія Ф. Ніцше і сучасність: до 160-річчя від дня народження (Київ, 2005); XVIII Читання пам'яті К. Твардовського (Львів, 2006); Філософія та сучасність: до 60-річчя Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАНУ (Київ, 2006); Всеукраїнська філософсько-релігієзнавча конференція “Раціональність чи раціональності?” (Київ, 2007); “Філософська антропологія та сучасність: присвячена пам'яті В.Г. Табачковського” (Київ, 2007); “Творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодення (до 80-ліття від дня народження)” (Київ, 2008).

Матеріали дисертації використано в розробці теоретичних і практичних занять у вищій школі, а педагогічна апробація її головних положень проводилася під час лекційних і семінарських занять з курсів “Філософія”, “Філософія Ніцше”, “Європейський нігілізм” у Національному університеті “Києво-Могилянська академія”, спецкурсів “Вступ до філософії”, “Філософська антропологія” в Інституті релігійних наук св. Томи й курсу “Філософія” у Міжнародній академії зовнішньої торгівлі та її коледжі у 2003-2008 рр.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані у монографії – “Розумність нерозумного” (24,4 д.а.), додаткових монографічних розвідках – “Нігілізм: анатомія Ніщо” (17,2 д.а.), “Культура масова і популярна: теорії та практики” (у співавторстві з Ярошем О.А.; загальний обсяг – 8,3 д.а.; авторський доробок – 6,7 д.а.) й 21 статті в наукових виданнях (загальний обсяг 11,5 д.а.) і матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Мета дослідження, головні завдання й методологічні засади визначили структуру роботи, що складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен з яких містить підрозділи, висновків і списку використаних джерел. Обсяг основного тексту дисертації складає 399 сторінок машинопису, список використаних джерел налічує 514 позицій на 40 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, стан наукової розробки проблеми, встановлено зв'язок з науковими програмами, планами, темами, розкрито мету й головні дослідницькі завдання, описано методологічні засади дослідження, сформульовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення розвідки, наведено відомості про апробацію й застосування результатів дисертації, подано інформацію про публікації, в яких висвітлено основні положення роботи.

Розділ 1. Розум у контроверзах “розумного” та “нерозумного” визначає стан розробки проблеми й подальший напрям дослідження, окреслює підходи розкриття принципів розуму, з огляду на контексти його виявлень.

У **підрозділі 1.1. Універсально-нормативний і ліберально-рефлексивний виміри розуму** аналізуються граничні позиції розуму, шукається специфіка зв'язку сфер “розумного” й “нерозумного”, можливості прояву розуму через свободу. Окреслено наслідки владних принципів розуму, що дається взнаки свавіллям і самообмеженням як нездатністю реалізувати нормативні й творчі принципи.

Засвідчується, що розумова активність не зводиться лише до оперування поняттями, а знаменується прагненням означення в системі людської культури. Отже, мислення вершиться у взаємодії підходів до дійсності зі зміною проміжних і вихідних пізнавальних орієнтацій. Його структура охоплює різні форми думки, між якими створюються складні переходи, реалізуючи сприйняття неможливого, незрозумілого, неадекватного й нестандартного шляхом приведення освоюваного у відповідність до життєвих значущостей людини. Ця спроможність розуму пов'язана з критичною властивістю, яка не вичерпується гносеологічною рефлексією (верифікація), а постає у вигляді емоційно-духовної рефлексії (вільна самооцінка розуму). На цих підставах розум стає принципом, на основі якого щось можна назвати розумним/нерозумним, а раціональність – ознакою спрямування до форм розумної дійсності. Перспективи раціональності розцінюються співвідношенням розумного й нерозумного. Розум окреслює терени, над якими він невіддільний, але враховує вартісні ознаки нерозумного, прагнучи зрозуміти їх з метапозиції. Важливим є розрізнення і баланс між розумом і розсудком. Розум споглядає й актуалізує ідеї, маючи справу з незвіданим. А розсудок, фіксує суще в понятті, може призводити до культури формальностей, зводячи життя до утилітарної раціональності. Тому розум вирізняється впровадженням понять у всебічне перетворення, де цілі й значущості сприймаються як мінливі. Врешті, розсудок виступає упорядником знання, а розум, встановлюючи принципи, потребує виходу з усталеності.

У підрозділі 1.2. Становлення раціональності як панівного типу розумності розглянуто ідею раціональності в історичному поступі. Так, античний космос пронизується розумно-божественним началом (Нус, Логос), виражаючи осмислення, а не підкорення сущого. Принципи розумного пізнання співіснують з поетикою, риторикою, міфологією. Розум не уніфікує як довершене знання, а реалізується в мудрості як причетності до життєвих цінностей. Утім у пізнанні фундаментального значення набувають функції узагальнення. Виробляється понятійний апарат, визначаючи зв'язки між єдиним-множинним, вічним-несталим, необхідним-випадковим, але поєднуючи споглядання з абстрактним мисленням. У середньовіччі людська розумність залежить від Божественної й обґрунтовується помітний статус розуму щодо віри. Розробляються поняття субстанції-акциденції, первісних-вторинних якостей, можливості-дійсності, нескінченного-конечного, логіка класифікацій. Діалектичне знання реалізує не лише формально-логічні принципи, а використовує тропи (метафора, синекдоха, метонімія) й обстоє вірогідність незбагненого. Якщо ренесансні природничі студії (експеримент, принцип математизації, критерій ясності) ще доповнювалися зацікавленням до магії, алхімії, астрології, то класична раціональність формує строгий метод. Індивідуальний розум перетворюється на відправну точку пізнання (світло розуму) і застосовується в межах досвіду. Методологія досліджень полягає в подрібненні питань на елементарні, в сортуванні, перегрупуванні, класифікації. До знання висуваються вимоги безумовності, достовірності, а звільнення від хиби передбачає уникання звичаєвості. Просвітницьке тлумачення явищ змінює Божественне начало на принцип природного розуму, що встановлює причинно-наслідкові зв'язки, закладає порядок і доцільність. Подібне знання набуває форми моральної досконалості. Просування розуму від всезагального до діалектичного, змінюється

позитивно-науковим каноном. Раціональність набуває ознак практицизму й утилітаризму, творячи уявлення про досконале знання, виховання, поведінку. Проте трудність у поясненні мінливих процесів спричиняє вивчення історичного розуму й урахування зв'язку з нерозумним. Некласична раціональність розглядає об'єкт крізь призму людського, а постнекласична співвідносить знання про об'єкт з ціннісно-цільовими структурами. При осмисленні ефектів раціональності зважають на технологічні риси науки. Реальність постає як складно структурована, обумовлена життєвим світом людини, буденним досвідом. Розпадається ідея глобального раціоналізму. Проводиться критика вузького розуміння раціональності з ігноруванням випадкового, хаотичного, багатолінійного. Відбувається звернення до досвіду інших культур, зростає інтерес до маргінальних проявів людини. Раціональність продовжує асоціюватися з науковими ідеалами, однак деінде породжує парараціональні форми, коли потенціал науки руйнує довколишній світ або використовується в якості політичних технологій.

У підрозділі 1.3. Трансформація домінант розуму в контексті концептуалізації нерозумного з'ясовується, що класичне поняття “раціональної норми” в кодифікаціях явищ указувало на певну “зону відхилення”. Нерозумне описувалося як порушення норми з використанням негативних термінів (ненормальне, неприродне, потворне) й ототожнювалося з загрозовою реальністю. Тому зростає потреба виведення нерозумного з протистояння з розумом. Обґрунтовано, що вихід розуму в сферу нерозумного спричиняє появу граничних станів людини. З розвитком ідеї, що специфіка освоєння світу стосується антропологічного способу входження в буття, нерозумне перестає бути негативністю, а тлумачиться як царина, дотична до розкриття сакрального, духовного, творчого. Розумова активність не зводиться до однозначних відношень каузальності, а гармонія світу не виражається жорсткою детермінацією, потребує багатозначності й імовірності зв'язків. Тому прояви нерозумного потрапляють у поле зору не абстрактного суб'єкта, а творця взаємодії розумного з нерозумним. Нерозумне виражається не як медичний факт, а екзистенціальний вимір особи, виступає особливою формою свідомості, незвичним способом артикуляції невідомого, розглядається на кшталт унікальної спроможності людини підніматися над обмеженістю розуму. Безоглядне культивування норм, правил, законів розуму може переходити у вихолощену нерозумність. Розум, що деспотично володарює чи демонструє затятість на нерухомій позиції є не менш нерозумним, ніж розум, якому бракує керівного начала. Цим окреслюються два різновиди нерозумного. Один в якості специфічно впорядкованих структур людського існування, становлячи презумпцію іншого устрою буття. Другий пов'язаний з гіперболізацією розуму чи навпаки – відсутністю ознак розумності. Цьому різновиду нерозумного протистоїть креативна природа розуму.

Зрештою, смислова семантика нерозумного першого виду не допускає зведення до безмістовності. Розумне й нерозумне стають взаємозалежними, доповнюваними сферами, проявленими на рівнях диференційованої точності й реалізації нових можливостей. Таким чином, раціонально-гносеологічні засади можуть поєднуватися з функціонально-ціннісними. А людина, слідуючи вивіреності власного розумного задуму, має змогу випробувати альтернативні шляхи самореалізації. Іntenція розумності співвідноситься з ризиком потрапляння в

ситуацію невизначеності, відсутності міцного опертя й актуалізує нові виміри розуму. Дослідження взаємодії розумного з нерозумним ураховує методологію гуманітарного знання поряд з конкретними науками (когнітивні психологія й лінгвістика, інтуїціонізм, ірраціональна математика, імовірнісна й множинна логіка). Значить розум істотно коригується сферою нерозумного, не допускаючи розгляд цих залежностей за одноманітним сценарієм. Відбувається якісне розширення меж класичної раціональності шляхом уточнення мети, придатності, ефективності поруч зі знанням, базованим на ціннісних домінантах людини, що уможлиблюють входження в сферу нерозумного.

У підрозділі 1.4. Фіксація структурного розмаїття феноменального змісту свідомості порівнюються класичні й неklasичні теорії свідомості. Перші зображують її як позачасову й позапросторову здатність, що забезпечує відстеження і сортування потоку ментальних об'єктів, перетворюваних на усвідомлені образи. Раціональне знання про предмет експлікує об'єктивний зміст логічними засобами, формулюючи універсальні правила. Та вимога очиститись від передсудів, структурувати свідомість апріорними формами чуттєвості змінюються орієнтаціями на розуміння смислу феноменів і позбавлення рис автоматичної закономірності психічних явищ. З'ясовується, що свідомість має різні площини, зокрема, дорефлексивні. Новітні теорії враховують когнітивні (нейрофізіологія, штучний інтелект) і філософсько-психологічні підходи (вірування, сподівання, воля, емоції, почуття, мнемотехніка, ціннісні структури, ментальні стани). Активність свідомості здійснюється у вигляді паралельних і перехресних процесів. Переглядаються матеріалістична, дуалістична концепції, уявлення про абстрактність прагнень і переконань, надмірне розширення інтенціональності, теза про існування речей незалежно від умов пізнання. Актуалізується зацікавлення іншими станами свідомості, (антропний) принцип відносності об'єкта щодо засобів спостереження, культурно-історичні види знання, здатності до оперування символами "об'єктивацій". Багатомірні феноменальні області (вихід за межі норми душевних станів, лінгвістичні й поведінкові аномії) можуть відповідати різним рівням свідомості, структуруватися неявно (на кшталт "перетворених форм") і розширювати сенси. Взаємодія розумного з нерозумним творить фокус цієї трансформації – перехідне символічне поле (ритуал, міф), незвідне до понятійного віддзеркалення. Таке улаштування ментальності – станів (недоступна рефлексії психофізична організація) і структур (символічний вираз змісту, пов'язаний з конкретним станом) свідомості – відрізняється від її "когітального" типу. Вирішуються запити щодо спільності інтуїтивних, уявних, логіко-дискурсивних компонентів мислення. Інтуїція дозволяє розбудувати зв'язки між несумісними явищами, урівноважити критерій практики з фактами внутрішньої узгодженості. А уява зближує абстрактні бачення з художніми образами, поєднує різні рівні пізнання. Асоціативна уява (дотепність, гра слів), координуючи загальне й окреме в зверненні до символічного, слугує появі форм, що не вичерпуються чуттєвістю й сприйняттям. Отож образна свідомість здатна творити нові виміри реальності.

У підрозділі 1.5. Розширення меж реальності та семантична будова можливих/віртуальних світів визначаються способи вираження дійсності через знакові системи. Реальність означається не тільки емпірично, а й лінгвістично, створюючи можливі світи, котрі охоплюються концептуальними системами

полісемічних логік з належною аксіоматикою й законами, де форми елементів не субстанціальні, а віртуальні. Перебуваючи на одному рівні реальності, передбачається потенційність інших, що розгортаються мірою їх актуалізації. У віртуальній реальності свідомість творить мисленнєві конструкції у вигляді символічної репрезентації речей, яка є медіатором культурних форм. Але символ не піддається однозначному описові, на зразок раціональної формули, бо стосунки означального й означуваного в ньому виражаються діалектикою тотожності в нетотожному. Тому він є змістовним у багатозначності проявів, еднаючи інтуїтивне з розсудковим і спрямовує розум на перспективу контекстуального поглиблення. Та вміщуючи потенційно нескінченну низку смислів, символ є разом і раціонально осмисленим як стійкий елемент культурної пам'яті, транслятор текстових і сюжетно-схематичних моделей. Його смисловий резерв передбачає несподівані зв'язки, відповідаючи середовищу семіосфери. У науковій і філософській практиці понятійний апарат трансформується на символічний, виробляючи особливий ключ до дійсності. Різні установки розуму генерують відповідні контексти: науковий, релігійний, естетичний, моральний. Символ передбачає безліч сенсів, обрамлених певною ідеєю, спираючись на яку, інтерпретатор створює нові смислові конфігурації.

У підрозділі 1.6. Переорієнтація пізнання від тотального знання до освоєння світу пропонуються альтернативні всеосяжному пануванню розуму теоретичні побудови. Бінарна (дуально-семантична) структура мислення доповнюється настановою на взаємне доповнення протилежностей (розумного/нерозумного). Щоправда суперечливі позиції не усуваються взагалі, адже протиріччя остаточно не знімаються. Переходячи в інший план буття, вони не потребують синтезу як мети. Усвідомлюється їх нетотожна зв'язаність як елементів у вигляді моделей думки. Концепція пізнання з системою протиставлень і орієнтацією на емпіричне-теоретичне-практичне вимагає перегляду, адже поза увагою лишаються вагомі екзистенціальні чинники людського буття (мудрість, етос, міф, мова), що наповнюють гносеологічні принципи виміром духовності. Знання постає не просто у вигляді ментального зображення, а вимагає свідомого смислового наповнення. Важливого значення набувають герменевтичні процедури (інтерпретація, розуміння), позаяк вони виходять на різні смислові рівні, порівняно з логічними поясненнями чи доведеннями. Розуміння охоплює життєву реальність, зачіпаючи ціннісні орієнтації й не претендує на універсальність: смислові втілення окреслюються духовними, практичними, пізнавальними, мистецькими чинниками. Інтерпретація дозволяє моделювати мислимі експерименти, спрямовані на реалізацію теорій через посередництво символічних конструкцій. У комплексному підході знання формується прийомами, де логіко-раціональне мислення сусідить з образним, відкривається медитації, молитві, мрії, гадці.

У підрозділі 1.7. Людина в символічному просторі "двійників" розкривається антропологічна нестабільність як відправна точка екзистенціальної рефлексії. Людське існування, що затиснуте між Буттям і Ніщо, відображає фундаментальну приналежність до граничних позитивно/негативних площин. Негативний досвід сигналізує пересторогу, яка водночас закладає потребу цілісного погляду на людину, враховуючи її радикальні прояви. Так, знада, гріх, шаленство є не менш значущими, аніж любов, відповідальність, розсуд. Відповідно, сфера нерозумного

передбачає драматичне переживання й осмислення світу. Виокремлюючи низку позитивних ознак, неможливо не бачити паралельних “тіньових” характеристик людини як своєрідних симптомів, котрі вказують, що вона завжди прагне стати чимось більшим, ніж є. Цей розподіл пов’язаний з проблемою “двійника” як питомою ознакою культури, що передбачає подвоєння процесів і явищ (бодай і багатократно) й виражає цілісність багатоманітними параметрами, маючи всі ознаки символізації в гамі проявів неявного. Конечність існування змушує людину подвоювати світ, і в іншій (віртуальній) його складовій шукати спасіння, здійснюючи характерне проектування себе в сферу невідомого. Так, досвід нерозумного настільки змінює людину, що її пороговий стан неможливо визначити однозначно. Подібна функція наповнює життя формами, з позицій яких людське буття набуває нового смислу. Подвійність здійснюється як формування дублікатів, які виконують роль медіумів-провідників або форм заміщення (мова, міф, мистецтво, релігія) в інших вимірах існування. Цим людина перевершує фізичний світ, творячи символічний світ культури, де реалізуються її замисли й буттєвий проект загалом.

Розділ 2. Генеалогія нерозумного: образи перевтілення й символічні двійники розвиває підхід до виявлення соціокультурних і антропологічних проявів нерозумного, з фокусуванням на креативних моментах. Вивчаються історичні (міфологічні, релігійні, філософські, соціально-психологічні, мистецькі, ідеологічні) фігури нерозумного. Увагу приділено архаїчним, містичним практикам, святому подвижництву, в яких нерозумне втілюється через “перетворені форми”.

У підрозділі 2.1. Стихійні прояви буття в процесі соціально-антропологічного усталення ментальності досліджується феномен нерозумного як багатозначний символ з огляду на його рецепцію в різних культурах. Міфологія розглядає факт позбавлення розуму як кару, а інтервенції в психічну сферу людини тлумачаться як втручання зовнішніх сил (символіка божественного). Та вже Платон виокремлює чотири типи “нерозумного” (пророче, ритуальне, творче, любовне), хоч у пізньому вченні про державу висновує, що прагнення душі є благими лиш у розумному скеруванні без відхилень в нерозумне. Отож у нерозумному вже розрізняються сакральні й соціальні рівні. Християнський ідеал “нерозумності” як вищої сили духу, котрий зустрічається в проповідях апостола Павла, народжується з протиставлення еллінській мудрості. Та після утвердження доктрини філософування у вірі, що уможливила раціональне осмислення Одкровення, образи “нерозумного” проявляються на тлі співіснування блазенської й схоластичної культур, зважаючи на їх складне переплетіння. Духовенство та миряни удавалися до травестії, маскараду, карнавалу як своєрідного подвоєння світу в зустрічі двох полюсів: вченості й простацтва. Ренесансний двійник нерозумного (глупота) існував як особлива іпостась розуму, одна з його модифікацій. Нерозумне й розумне творять тривку пару, що міняє валентність. Утім новочасна доба була найбільш нечулою до пафосу нерозумного, який перетворюється на беззмістовну, заперечливу форму розуму. Нерозумне розцінюється майже на рівні злочину (порушення табу, вільнодумство). Семантика нерозумного як провідного антропологічного стрижня суттєво деформується. Позаяк розум і нерозумне діаметрально відокремилися, кожна з цих сфер непомірно ідеологізується. Так,

сучасний стан розуму почасти кваліфікується як ослаблений. Натомість, завдячуючи певним психологічним теоріям, повсюдно шириться “мода на нерозумне” як некритична претензія на оригінальність. Таким чином, нерозумне перетворюється на “ходовий товар”, особливо в царині художньої творчості. Стає вигідно використовувати нерозумне в якості зручної ширми, прикриваючись якою можна чинити безчинства чи приховувати технологічні схеми розуму, зведені до інструментальних потреб. Врешті, відбувається своєрідна баналізація нерозумного. З іншого боку, в часи соціального контролю, нерозумне витісняється у внутрішнє поле особистості під тиском раціоналізації життєвого світу людини. Цим стрижневі стереотипи свідомості й міфи про згубність і небезпеку всього неоднозначного, спричиняють ізоляцію, відторгнення та дискримінацію нерозумного.

У підрозділі 2.2. Сакральні форми нерозумного особливого значення набувають ті аспекти людського існування, що передбачають створення передумов подолання опозиції “внутрішнє-зовнішнє”. Це досягається трансформацією людських перцепцій у ході зміни станів свідомості. Окреслені форми людського буття зазвичай не піддаються вербалізації. Однак етнологи й антропологи виявили схожі переживання в священних звичаях давніх культур (релігійні обряди, медитативні й зцілювальні практики, ініціації), а дослідники психологічних процесів – у повсякденному житті. Подібний досвід залучається до конструювання цілісного знання про можливість людської екзистенції. Нерозумне структурується як середовище, що вимагає особливого прочитання, а свідомість виступає конструктивним знаряддям доступу до нього. Погляд на зміст процесів свідомості, які відрізняються від когнітивних, дозволяє виявляти ціннісно-функціональні ознаки нерозумного. Подекуди вони стають способами досягнення антропологічної рівноваги: в шаманстві імітація смерті під час посвяти є символом нового народження; в містеріях і ритуалах переходу звучить мотив досягнення нового виміру буття; містичний екстаз уподібнюється акту єднання людини зі світом. Трансперсональні почування є показовими символічними репрезентаціями антропологічного досвіду, що відіграють вагомую роль у соціокультурній регуляції. Так, святе подвижництво реалізується за обставин, коли суспільна свідомість зводить буття людини до тривіальних схем. Тоді показні безумства приховують ознаки внутрішнього самовладання. Зовні ці прояви нарочито відразливі, однак мають на меті латентний вплив: християнське юродство, юдейський хасидизм, мусульманський суфізм, дзен-буддизм демонстративно порушуючи суспільні встановлення, відкидають уторовані антропонорми не в якості оманливої гри, а у вигляді застереження щодо людської одномірності й закладають нові антропологічні перспективи. Розум, шукаючи істину існування, знаходить її в потенційній нерозумності, що виступає протилежністю раціоналізованій повсякденності, а тому має комунікативний доступ до нерегламентованого способу буття.

У підрозділі 2.3. Історико-культурне наповнення типології нерозумного висвітлюється низка проявів нерозумного (трикстерологія, куртуазність, “вчене незнання”, художні типи архетипу глупоти, блазенство, крутість, меланхолія, характерництво). Перехресна залежність розумного й нерозумного творить несподіваний діалектичний тандем. Проміжна сфера між ними є гетерогенною, а

тому представлена репертуаром образів, які можуть бути позбавленими креативності, чи навпаки – проявлятися як винахідливість розуму. З'ясовується, що на контрасті розумності й нерозумного помічається той факт, що найчастіше нерозумне напозір позначається відсутністю плідності. Але саме ця ознака може виступати в ролі природної властивості, яка несподівано набуває значущості. Зокрема, завдяки їй людина здатна витримувати різноманітні випробування, що випадають на її долю (крутій, простак). Тобто нерозумність може виконувати життєствердні функції, втілює простосердність, без якої неможливо реалізуватися (фольклорний образ дурня). Крім того, нерозумний стан може поставати як породження сумнівів, розчарування, котрі через особливу піднесеність усе ж приводять до нового знання (меланхолійність). Втім досить важливою залишається ідея подвійності розумного і нерозумного, які окрім суттєвої атрибутивної ознаки мають іще безліч побіжних модусів. Так, образ трикстера містить настільки амбівалентні риси, що в ньому годі виділити стійкі креативні, а чи спрощені ознаки нерозумного. Тому медіа-середовище між досліджуваними сферами вказує на неможливість універсалізації чи формалізації схем опису й осмислення відповідних явищ культури. Окремо варто зазначити, що нерозумне приховує певні загрози. Перебування в цій сфері може спричинити втрату психічної, а в наслідку, й екзистенційної рівноваги (вдаваний безум).

Розділ 3. Мовно-смісловий континуум варіативності нерозумного представляє альтернативне трактування смислу, який виражається без сутнісних атестацій і жорсткої опозиції “сене-нонсене”, а натомість ілюструється неоднозначностями, що стають підґрунтям сенсоутворення (помилки, парадокси, література нонсенсу, мистецький заум і алогізм, теорії абсурду), з урахуванням обумовленості мовно-прагматичним аспектом у багатоманітності знакових систем.

У підрозділі 3.1. Вияви смислу на тлі видозміни нерозумного стверджується, що смисл часто окреслюється у вигляді раціональних понять (ідея, сутність, резон, аргумент). Проте людина провадить осмислене існування мірою освоєння світу, створюючи особливе культурне буття. Тому смисл містить пласти привнесені не лише логіко-лінгвістичним і когнітивно-семіотичним аналізом, а й світоглядними тлумаченнями. Тоді сене виражається через знаки й міститься в інтенції автора, котрий надає певному “тексту” можливість відбутися у вигляді культурного факту. Отже, крім трактування смислу як ідеального образу існують і реляційні його теорії. Відтак, значення не ототожнюється з предметом позначення чи відображення (матеріальна/ідеальна суть), а розглядається як відношення або певне поле смислу, де один полюс утворює знак, другий – об’єкт позначення, третій – позицію інтерпретатора.

Смисл впливає також і з мовної ситуації. Незважаючи на наявність “недосконалого”, з логічної точки зору, поєднання слів, у сучасній філософії мови провадиться думка, що такі лінгвістичні двійники нерозумного як “нісенітниця” й “безглуздя” не можна ідентифікувати ні з безпредметністю, ні з неправильністю вислову. Адже розмежування сенсу/нонсенсу важко здійснити виключно на підставі розрізень типу істина/хиба. Неможливо точно встановити межу, де завершується один смисл і починається інший. Так, вигадка, фантазія, алогізм, нонсене мають широкі плани вираження й риторичні рівні висловлювання (метамова), а парадокси й антиномії є необхідними умовами побудови теорій. Коли

виникає ефект протистояння смислів, він спричиняє не суперечливість, а появу нового сенсу за допомогою творення концептів-зв'язок, що базуються на розумі, афекті, інтуїції, вірі. Так само комунікативне трактування сенсу визначає його як розуміння побіжного, глибинного, предметного, образного, особистісного. Оскільки уявлення про світ постійно трансформується, доводиться залучати до його осмислення гіпотетичні, фіктивні ситуації, впроваджуючи функцію не лише актуального, а й можливого стану. Йому відповідають уявлення, переконання, гадки, припущення, прагнення, бажання, сумніви, наповнюючи концептуальні побудови невербальними формами. Інакше структурам мислення і мовлення накидатиметься тотожність. Та хоч нерозумність і виражає несумісність знань про світ і позначається на мові, однак апелювання до ідеальних форм (мови, логіки) порушує творчу силу мислення. Бо воно не вичерпується рекурсивністю правил висловлювання, а потребує врахування контексту й моделей інтерпретації. Тому розумність розкривається в співвідношенні з окресленими “нерозумними формами”, що стають особливими індексами сенсу.

У *підрозділі 3.2. Сфера нерозумного як лінгвістична проблема* описуються дослідження, які демонструють нестабільність деяких граматичних конструкцій, що вважалися фундаментальними. Приміром, система частин однієї мови не має фіксованого змісту в залежності від переходу до кожної іншої й може включати певні “тілесні вміння”, майстерність, виучку, здатності реалізувати невербальні риси через почуття, емоції (жести, міміка, наочні образи, малюнки, схеми, мовчання, внутрішня й латентна мови), чим характеризується здатність розуміти конкретні життєві ситуації. Значить мова є інструментом найзагальнішого плану, що згуртовує інші здатності й активізує інтелект. Не маючи змоги описати певні явища вичерпно, людина удається до мовних опосередкувань і двозначностей як оперативних висловлювань. Отже, крім аналізу значень слів природних мов і логічних відношень між ними, належить вивчати ще й мовні одиниці та відношення (референцію, мовленнєві акти), що не зводяться до дійсного способу висловлювання і не є беззмістовними, коли йдеться про повсякденну мову (вигуки, питання, жадання, прохання, веління, похвалання, присягання). Бо мова не просто описує світ, а впливає на нього. Не тільки повсякденна мова (молитва, лайка, коментар, лекція, наказ, освідчення, лічилка, маячня), але й художні винаходи (мовно-поетичні експерименти) перетворюються на особливі “форми життя”.

Дослідження в галузі лінгвістики, психолінгвістики, комунікативної психології, психопоетики, філософії буденного мовлення спростували ідею жорсткої залежності між мовою й мисленням, показавши, що глибинні рівні мовлення є здебільшого недосяжними для об'єктивної експлікації, а думка не завжди оформлена словом. Різноманітні елементи мислення здатні об'єднуватися в безперервні й дискретні потоки. Мова фіксує несвідомі формації, які пов'язані з нею знаковими системами й лежать у полі її організації. Наведені відкриття засвідчили, що свідомість підлягає впливові вільних безособових начал. А мовне середовище включає не лише розумові, але й вольові або почуттєві виміри, де кожен тип має свої критерії оцінки. Так, критерій доведення, що справедливий для когнітивного дискурсу, найчастіше не справджується для решти типів. Та попри аподиктичну необхідність прийняти доведене твердження, існує логіка практичної доцільності чи логіка почуттів для спонукального й експресивного дискурсів. Різні

функціональні рівні по-своєму влаштовані, маючи властиву тільки їм семіотичну структуру. Таким чином, головна функція мови полягає не стільки в передачі інформації, скільки в активізації орієнтацій людини в процесі самостійного формування смислів. Мовна форма становить стимул для інтерпретації, виявляючи неочевидне й збуджуючи людську активність смислотворення.

Розділ 4. Невербальне ratio тіла та його символічна диверсифікація актуалізує вияви нерозумного через переосмислення проблеми тілесності. Раціоналістична традиція протиставлення тілесного й духовного в людині продовжує відтворюватися на рівні соціальних інститутів. Її наслідком є недовіра до тілесного досвіду й апріорне виключення тілесного буття з соціокультурного простору як ледь не абсолютно негативного. Для знання матеріально-тілесний вимір визначається як те, що лиш огортається, а не поглинається розумною формою. Нерозумне ніби перебуває в дійсному емпіричному існуванні. Втім, розум потребує тіла, щоб мати здатність аналізувати, інтерпретувати й виражати почуття в процесі життєвих переживань. Тіло виступає посередником у практиках, пов'язаних зі зміною станів свідомості, без чого неможливою стає культура, зв'язок фізичного тіла з соціальним. В історико-культурному аналізі діапазонів тілесної символізації піднімаються питання антропологічного статусу тіла з урахуванням низки модифікацій: чуттєві й афективні реалізації, підходи щодо оцінювання тіла сутнісними й екзистенціальними характеристиками, відношення між культурою та природою, тричленний поділ людини (тіло, дух, душа), впливи владно-раціональних механізмів регуляції тіла, врахування в життєвому горизонті тіла Іншого, гендерні аспекти. Координація й резонанси тілесних і розумових актів спонукають до осмислення статусу досвіду сприйняття тіла як специфічного модусу буття, оскільки психосоматичні структури людини творять цілі стилі життя.

У *підрозділі 4.1. Трансформаційні моделі тілесності* затверджується переконання, що тіло не є осередком матеріально-нерозумного, а становить начало опосередкування між людиною й світом, що зафіксовано низкою підходів (паралінгвістика, кінесика, проксеміка, віртуалістика). Тілесний досвід є засадничим елементом існування, умовою повноти людського буття. Незважаючи на невідкладність дотичних до тілесності проявів (голод, спрага, сон, температура, дія рецепторів, робота внутрішніх органів), тіло є не лише організмом, але вузлом сродності. Тому варто говорити про психосеміотику тілесності, адже завдяки подібним структурам можна створювати символічні моделі її конфігурацій.

В архаїчних культурах душевний і тілесний виміри не протиставлялися: на соматичних метаморфозах базуються обряди, що виражають спільність тіл світу й людини (нанесення шрамів, отворів, татуювань). Тут тіло – не пасивний спосіб присутності, а рівноправний учасник процесу одухотвореного існування. У ході ієрархічного розподілу суспільств, коли культурні механізми впливу на людину стають технологічними, відношення душа-тіло починає модифікуватися. У ранній античній рефлексії тіло було об'єктом захоплення (досконалість тілесних пропорцій), але згодом визначалося в якості темниці душі (орфіки, Сократ, Платон). Однак тіло мислиться невіддільно від космосу, де кожне суще знаходить власне оформлення. У християнському уявленні світ, де гріховодить тілесність, потребував порятунку через Боголюдину, існуючу в тілі стражденного Христа. Душа і плоть розрізняються за ознаками вищого-нижчого, божественного-

людського, хоча схоластичні побудови, описуючи універсалії як узагальнення якостей окремих речей, відводили їм належне місце в тілесному бутті. Подолання гріховності тіла відбулося в ренесансному чуттєво-естетичному виправданні світу. Та починаючи з можливості препарування, тіло розглядалося як безсторонній об'єкт. Відбувся перехід від тіла прихованого до розкритого. В якості повноправної частини фізично-речовинного світу на тіло людини переносяться ознаки конечності й обмеженості. У новочасну добу тіло перетворюється на організм як один з типів матеріальних об'єктів природи, підкоряючись її механістичним законам. Воно набуває вторинних ознак порівняно з положенням духу чи свідомості, ставши ще й тілом соціально-колективним. З виникненням фізіологічної машинерії здійснюються спроби керування людиною, чиє тіло стає мірою влади й потрапляє під особливу інфраструктуру: від тілесних знущань до дисциплінарних технік. Тіло зазнає авторитарних “доторкань” через посередництво душі. Та поволі тілесність розкривається не лише в якості об'єкта, але й живого тіла, наділеного не одними фізичними якостями, а сягає нематеріальних властивостей, через які людина здійснює контакт зі світом. Подібну мету переслідувала феноменологічна й філософсько-антропологічна думка, прагнучи дослідити не просто суб'єктивний бік людського, а саму ситуацію буття. Тілесність відтепер стає тим, чого не може оминати мислення.

Втім нинішнє змалювання тіла стало предметом незлічимого тиражування. Пріоритет у зображенні надається натуралістичному, а не символічному вираженню. Споживчий інтерес до тіла доповнився турботою про вдалу фізичну форму, що дозволяє відтермінувати старіння. Індивідуальне/колективне тіло чинить опір подібним втручанням, відповідаючи недугами, епідеміями. Протистоять втручанням в тіло “практики себе” (Фуко) як форми символічної єдності. Так, жестикуляція містить візуально-просторові відповідники думки, а знакові функції тіла проявляються в кінематиці рухів і поз. Отже, людське тіло включене в предметну сферу як носій значень, які структуруються подібно до мови. Наведені фігури тілесності дозволяють урізноманітнити середовище пізнавальних значень і цінностей, даючи можливість по-новому подивитися на такі вияви як переживання, біль, ураза, пам'ять, смерть, репресія. Психосоматичні структури, беручи активну участь у формуванні різних кшталтів ментальності (навичок, знань, оцінок), дозволяють людині вільно орієнтуватися в світі, відповідаючи різноманітним життєвим ситуаціям. У процесі життєдіяльності психосоматика істотно закарбовується в інструментальних, комунікативних, когнітивних, психічних, семіотичних формах, творячи сприйняття особливостей свідомих/несвідомих станів буттєвої єдності.

У підрозділі 4.2. *Культурна й антропологічна площина еротичного/сексуального* розкриваються зв'язки між біологічними й суспільно-психологічними площинами людського буття, вказуючи на духовну ідентичність особи та її реакцію на раціоналізацію еросу. Східні практики еротичного/сексуального виражаються в літературно-художньому, релігійно-філософському, цілющо-регулятивному, ціннісному (здоров'я, довголіття), владному аспектах. Однак їхньою метою є досягнення вищих значущостей, що сповнюють життя людини. Культурні дії учасників еротичного ритуалу імітують акти, здійснювані деміургом або культурним героєм, завдяки чому сексуальність набуває сакрального значення й

виступає символом твірних потенцій і очищення. У давньогрецькій культурі ці мотиви уклалися в принцип калокагатії (поєднання добра і краси). Проте християнська культура, виходячи з ситуації гріхопадіння, формує почуття сорому й аскетичні ідеали, засуджуючи сексуальні прояви плоті. Ренесансно-гуманістичне розкріпачення еросу підвищило значення приватного тіла, щоправда, ускладнивши досвід пов'язаних із ним переживань.

Історичні модифікації сексуальності пов'язуються із соціально-економічними, політичними змінами. Хоч її вияви часто не збігаються з матримоніальними інституціями, вона не стає ще одним виміром особистості, а перебуває під пресом раціоналізації. Панування теоретичних моделей пояснення “істини сексу” спрямовується на корпоральні, тварні ознаки тілесного. Сексуальна активність розцінюється “правилами” отримування втіхи, а її нормативність коригується спеціально розробленою мовою, культивуючи інспектування за ходом статевих взаємин (поліція моралі, інститути експертів, розмежування навчальних закладів, медицина). З іншого боку, сексуальність кваліфікується як осередок збудження, де “принцип задоволення” покладений в основу психофізіологічного існування (психоаналіз), або творить дискурс еротизму, зумовлений інтерпретацією людської поведінки через критику взірців домінації (фемінізм). У кожному разі, сприйняття сексуальності потребує вільного входження в духовно-практичну царину персональних виявлень еротичного. Отже, “ерос” і “секс” – не технічні поняття, що формулюють номінації чи ролі, але складові символу Любові, яка окрім емоційного вираження почуттів, є способом відкриття іншої особи. Вона стає попередньою формою осягнення, підносячи когнітивні процеси на новий рівень, з якого людина намагається перевести (а не подолати) сексуальність з повновладних доменів раціонального аналізу до плекання інтимно-довірливої таємниці людського буття.

У **Висновках** відображено головні результати дисертаційного дослідження.

Антропологічний аналіз феномену нерозумного представляє концепцію екзистенційного виміру нерозумного як сфери, що відкривається через граничні стани людського існування. Вихідним пунктом дослідження стало положення, що оскільки розум постає у вигляді свободи, він здатний виходити в сферу нерозумного, впливаючи на зміну традиційного визначення розумності. Важливим етапом осмислення основ розумного є розрізнення між розумом і розсудком: синтезуючою й розподільчою функцією. Потреба нового окреслення сфери розумного приводить до вивчення ідеї раціональності. Обґрунтовано необхідність розширення її традиційних меж, адже вона мусить бути відкритою для перетворень. Тому сфера розумного має співвідноситися зі сферою нерозумного як потенційним джерелом оновлення. Розроблений підхід дозволив визначити, що в нових координатах розумне й нерозумне не протиставляються, а розбудовують зв'язки в проміжному секторі (медіум-середовище), які не завжди закінчуються синтезом. Проте суттєвим лишається креативний вимір нерозумного, що не просто окреслює межі розуму й указує на його обмеженість, а трансформує та дозволяє співіснувати з іншими формами освоєння світу.

В дисертації показано, що тло опосередкування розумного й нерозумного становить сферу свідомості. Реальність відображається в структурній багатоманітності, що вимірюється не предметністю й ідеальними сутностями, а символічно. Однак у процесі переходу від одних станів свідомості до інших

вибудовуються несподівані структури, аж до таких, що містять завуальовані моделі симуляції, які варто допильновувати. Отже, свідомість не обмежується механізмом провадження логіко-дискурсивних процедур, а вдається до інтуїтивних чинників, котрі прокладають зв'язки між неоднорідними явищами, а здатність уяви обумовлює можливість нового конструювання дійсності. Таким чином, було доведено, що свідомість відображає знакову будову реальності, оскільки в образній формі створюються специфічні мисленнєві конструкти, котрі застосовуються до явищ семіотичної природи (мова, мистецтво, релігія тощо), іншими словами, до культури загалом. У дослідженні продемонстровано як топос культури формується за принципом знакових систем, де ключову роль відіграє символ. Образно-сміслові компоненти символу налічують розумний і нерозумний полюси, без яких неможливе осмислення світу. Подібна структура символу має велику кількість нашарувань і розрахована на активну позицію дослідника. Було засвідчено, що антиномічне мислення виходить з-під тотального панування розуму, враховуючи потребу доповнення протилежностей, а пізнання збагачується формами духовності, мудрості, етичного розуму, процедурами інтерпретації й розуміння.

З'ясовано, що в координатах поняттєвого мислення нерозумне не оприявнюється через неможливість вийти за межі раціональної системи. Тому смисл нерозумного прихований за символічними діями, що становлять невід'ємну ознаку людського способу буття. Не маючи змоги експлікувати власну сутність, людина вдається до певних практик самотворення. В їх основі лежать ритуально-символічні дії, якими здійснюються акти виходу за межі усталених форм існування. Шукаючи можливість власного входження в буття й прагнучи реалізувати себе як істоту вільну, людина постійно орієнтована на самоперевершення.

У впровадженому аналізі фокус дослідження спрямовано на світ культури, де людина за допомогою здатності до символізації реалізує різноманітні форми існування. Доведено, що виникає тип досвіду, який не є результатом інтелектуального осягання, а вимагає персональної участі в практиках, що постійно звернені до чогось невиразного. У дисертації встановлено, що вживання в нові буттєві порядки, які характеризуються як граничні стани існування, передбачає трансформування самого образу людини. Оскільки сфера нерозумного є структурою, де розгортаються сценарії існування на різних рівнях, то людське буття реалізується як відкритий проект. З'ясовано, що варіанти екзистенційних проявів залежать від того, як людина адаптується в середовищі нерозумного. Історико-культурні форми нерозумного формуються стихійно й функціонують як своєрідні символічні двійники ("перетворені форми"). Відповідно, єдність культурної багатоманітності забезпечується тим, що людина бачить в цих проявах (вдалих, з точки зору життєвої доцільності, чи ні) можливість вільного входження в буття. Таким чином, за допомогою досвіду нерозумного розкривається фундаментальна здатність людини до трансформації, котра не є сутнісною. В дослідженні розкриваються такі механізми прояву нерозумного, коли пов'язані з ним явища не трактуються як усталені кшталти буття, а передбачають постійні перетворення з новим розвитком. Та це не означає, що нерозумне становить виключно позитивну підставу буття людини. Було зазначено, що воно не втрачає й загрозливих ознак.

В дисертації ставилося за мету не просто реабілітувати відповідний

соціокультурний і антропологічний статус нерозумного, а з'ясувати реальні наслідки його втілень і подальших впливів. У результаті було помічено, що когнітивні характеристики нерозумного призводять до розрізень типу раціональне/ірраціональне, де перше підпорядковує друге, а екзистенційний вимір потребує врахування сукупності умов і способів його оцінювання, коли кожен контекст проявлення творить власну “картину світу”. Отже, утверджується неоднорідна площина перетворень нерозумного, лімінальні ознаки якого, створюючи базисне поле розглядуваних культурних форм і антропологічних маніфестацій, уможлиблюють появу механізмів переозначення й полівалентності.

Не менш важливим висновком у інтерпретації нерозумного стало положення, що характеристики цього середовища формується не на основі традиційних раціональних позицій, з точки зору яких воно є лише “залишком”, який неможливо раціоналізувати. Нерозумне не може бути визначене поза всякого застосування розуму. Ось чому ознаки нерозумного вивчаються через їх прояв у медіум-середовищі – проміжку між сферами розумного й нерозумного. Розмаїтість оприявленень нерозумного не стільки відсилає до якогось утаєного осередку ірраціонального, що визначає їх розподіл, скільки виказує способи функціонування свідомості.

Одним із визначальних рівнів впроваджуваного аналізу стала актуалізація проблеми смислу, котра показує таку оберненість: з одного боку, він постає з раціональної доцільності, причинності, сутності, але збіднюється, коли його позбавити таких умовно негативних визначень родового терміну “нерозумне” як беззмістовність, безпредметність, помилковість тощо. Про це свідчить, зокрема, дослідження парадоксів, які не заводять міркування в глухий кут, а демонструють потребу розширення дослідницького фокусу за межі доміант класичної раціональності. Тому поле смислу розгортається через такі побудови теорій нонсенсу, алогізму, абсурду, де не просто намічається розмитість кордонів між розумним і нерозумним, а свідомо активізуються особливі синтетично незамкнені конструкції мислення з властивостями розмикання протилежностей, які виявляють джерела потенційності смислотворення.

Не менш показовим рівнем неоднозначного структурування середовища нерозумного є мовна стихія. Традиційне відношення між лінгвістичними знаками й сферою розуму довгий час розглядалося на кшталт кореляцій між граматичними конструкціями й логічним мисленням. Натомість з'ясовується, що людське мислення об'єктивується не лишень у мові, а й за допомогою інших знакових систем, навіть невербальних. Крім того, мова стала розглядатися як явище, що виходить поза межі свідомості. Отож людина активно освоює сферу буття розуміючи, а не просто схематично зображуючи світ традиційними засобами пізнавальної здатності на основі психологічних, гносеологічних і логічних чинників. Відповідно, мовне середовище як засіб зображення й перетворення світу розвивається в процесі його інтерпретації. Мова здатна виражати дещо зовсім неочевидне, адже в ній не транслюється, а радше збуджується смислова активність. Позаяк у мові не часто відтворюються усталені конструкції, її носії перетворюють певні лінгвістичні конфігурації шляхом моделювання різних ситуацій. Тоді зведення окремих одиниць змісту може ставати осередком формування нової мовно-смислової структури.

Завершальним етапом досліджуваної взаємодії розумного з нерозумним є тема тілесності. Людське тіло розглядається як самочинна сила й комунікативна система з іманентною властивістю символічної репрезентації. Тому формула зв'язку буття й свідомості не є безпосередньою, адже з очевидності cogito не випливає екзистенція. Тілесність як варіант входження в світ залежить не лише від об'єктивних якостей, а семантичних способів опосередкування сприйняття. Разом з тим, ефекти сп'яніння, психотехніка, медитативні вправи, транс, в які включена людська тілесність, не відкривають абсолютно окрему реальність, а вказують на її різновиди кожний раз по-іншому.

Отже, в дисертації обґрунтовується підхід, побудований як запит людини про передумови її власного буття й обумовлюється не ідеальними параметрами, яких належить досягти, а невпинною актуалізацією самотворення й самовипробування. Так, людина як істота мисляча виявляє здатність творити різноаспектну позитивність нерозумного. Первородні феномени нерозумного вкорінюються в структурах людської екзистенції, засновуючи рух, а не безчинність розуму. Тоді розумні засади буття розкриваються через потребу виходу в сферу нерозумного як того, що майже не піддається осмисленню, але містить перспективи покладання нових координат людського. Відтак, гранична сфера розумного й нерозумного створює не однозначну топологію існування, а ситуацію нового досвіду як постійної участі людини в бутті.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Лютий Т.В. Розумність нерозумного. – Київ: ПАРАПАН, 2007. – 420 с.
2. Лютий Т.В. Нігілізм: анатомія Ніщо. – Київ: ПАРАПАН, 2002. – 296 с.
3. Лютий Т.В., Ярош О.А. Культура масова і популярна: теорії та практики. – Київ: Агентство “Україна”, 2007. – 124 с.

Статті в наукових фахових виданнях:

4. Екзистенціальна аналітика Dasein і проблема Ніщо // Philosophia prima: метафізичні питання. – Київ, 1998. – Вип.3: 2000. – С.35-52.
5. Смиложиттєва єдність категорії “ніщо” в тріаді людина-світ-абсолют // Філософія. Антропологія. Екологія. “Ноосферна альтернатива та нові пізнавальні стратегії” (До 70-річчя С. Кримського). – Київ: Стилос, 2001. – С.91-101.
6. Лайбах-проект як “інтелектуальна провокація”: цей неможливий Славою Жижек // Філософська думка. – Київ, 2003. – № 1. – С. 57-62.
7. Кратологія та глобалізація // Людина і культура в умовах глобалізації. Збірник наукових статей. – Київ: Видавець ПАРАПАН, 2003. – С.115-121.
8. Прорив до нігілізму // Філософська думка. – Київ, 2003. – № 4. – С. 157-160.
9. Амбівалентний образ “нерозумного” у людському бутті: від античної вакханалії до середньовічного карнавалу // Практична філософія. – Київ, 2005. – № 2. – С. 115-123.
10. Екстатичні стани свідомості у релігійно-містичному досвіді // Мультиверсум. – Київ, 2005. – № 45. – С. 129-144.
11. Вияви та видозміни смислу: парадокс і нонсенс // Totallogy-XXI (дванадцятий випуск). Постнекласичні дослідження. – Київ, 2005. – С. 264-276.

12. Юродство як утілення феномену святого блаженства // Наукові записки. Філософія і релігієзнавство. – Київ, 2005. – Том 37. – С. 40-44.
13. Амбівалентний образ “нерозумного” у людському бутті: від репресивних до модифікованих концепцій безумства // Практична філософія. – Київ, 2005. – № 3. – С. 160-165.
14. Свобода і розум // Людина в цивілізації ХХІ століття: проблеми свободи. – Київ: Наукова думка, 2005. – С. 71-84.
15. Зв’язок аполлонічного та діонісійського начал як розгортання царини взаємної зумовленості “розумності нерозумного” // Філософсько-антропологічні студії’ 2005. Філософія Ф. Ніцше і сучасність (До 160-річчя від дня народження). – Київ: Стилос, 2005. – С. 182-190.
16. Перехідний розум: діалектика єдиного і множинного // Практична філософія. – Київ, 2006. – № 2. – С. 190-193.
17. “Розумність нерозумного” як символічний вираз поліфункціональної раціональності // Філософські пошуки. – Львів-Одеса: Cogito – Центр Європи, 2006. – 369 с. – Випуск ХХ. – С. 230-245.
18. Суголосність логіко-дискурсивного та інтуїтивного компонентів мислення. Репродуктивна й евристична здатність уяви // Мультиверсум. – Київ, 2006. – № 55. – С. 3-15.
19. Владний аспект, акти мовчання та трансгресивна властивість мовного середовища // Мультиверсум. – Київ, 2006. – № 56. – С. 42-55.
20. Людина у символічному просторі “двійників” // Практична філософія. – Київ, 2006. – № 3. – С. 13-19.
21. Модуси тіла стосовно “розумності нерозумності” // Філософська думка. – Київ, 2006. – № 4. – С. 76-89.
22. Метатеорія свідомості // Філософська думка. – Київ, 2007. – № 3. – С. 128-137.
23. Моделі свідомості: від “гомункуляризму” до “метатеорій” // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 62. – Київ, 2007. – С. 63-70.
24. Кант і Сад: pro et contra // Практична філософія. – Київ, 2007. – № 3. – С. 196-200.
25. Поліномні структури рефлексії // Філософсько-антропологічні студії’2008 (пам’яті В.Г. Табачковського). – К.: Стилос, 2008. – С. 194-200.

Публікації за матеріалами наукових конференцій:

26. Діалектика і нігілізм // Філософсько-антропологічні студії’ 2001. Розум, свобода та долі діалектики (До 80-річчя Марії Золотої). – Київ: Стилос, 2001. – С.287-302.
27. Неомарксизм Франкфуртської школи // Філософсько-антропологічні студії’ 2003. “Пізній радянський марксизм та сьогодні” (До 70-річчя Вадима Іванова). – Київ: Стилос, 2003. – С. 148-156.
28. Меонические формы человеческого бытия в культуре // Казахская цивилизация. Университет «Кайнар». – Алматы, 2007. – № 4 (28). – С. 64-70.
29. Проблема “розумності нерозумного”: постмодерні експлікації раціональності // Світ у ситуації постмодерну: занепад культури чи зміна парадигм?: матеріали міжнародної наукової конференції. – Київ, МАУП (17 грудня 2004 року) – Київ, 2006. – С. 160-170.
30. “Розумність нерозумного”: проект поліфункціональної раціональності // Раціональність чи раціональності?: матеріали II всеукраїнської філософсько-

релігієзнавчої конференції (1-3 грудня 2007 р., м. Київ). – Київ: НаУКМА, 2007. – С. 2-6.

АНОТАЦІЇ

Лютий Т.В. Філософсько-антропологічний аналіз “нерозумного”. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Київ, 2009.

У дисертації розвивається проект трансформації розуму в його взаємодії з нерозумним як сферою, в якій реалізується ціннісно-сміслова багатоманітність способів освоєння світу в процесі людської самореалізації. Дослідження спирається на тринарну структуру, що складається зі сфер “розумного”, “нерозумного” й медіум-середовища як осередку граничних проявів людського буття. Розробляється модель філософсько-антропологічного аналізу багатоманітних проявів нерозумного, в контексті його переходу від когнітивного до екзистенційного виміру. Окреслено топологію й семантику соціокультурних і антропологічних проявів нерозумного, встановлено їх генезу та динаміку в зв'язку з культурними особливостями й урахуванням альтернативних форм свідомості. Розглядається сміслова і лінгвістична структура проявів нерозумного, а також невербальні форми його вираження через осмислення проблеми тілесності. Феномен нерозумного визначається в якості соціокультурного символу, завдяки якому розкривається значущість життєвих потенцій людини. Досліджуються міфологічні, релігійні, соціальні, психологічні, літературні, мистецькі форми нерозумного, актуалізуються сміслові, лінгвістичні та невербально-тілесні структури, що втілюють відношення між сферами розумного й нерозумного.

Ключові слова: розумне і нерозумне, граничні прояви людського буття, перетворені форми, змінені стани свідомості, символ, феномен подвійності, смісл і нонсенс, вербальне і невербальне знання, тілесність.

Лютый Т.В. Философско-антропологический анализ «неразумного». – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Институт философии имени Г.С. Сковороды НАН Украины, Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию феномена «неразумного» как культурного символа, воплощающего недоступный для логико-дискурсивного мышления мир человеческой экзистенции. Рассматривается генезис установлений разума в роли мерила бытия, возможность применимости к разуму характеристик свободы, ставятся задачи определения его границ. Эти вопросы составляют отправную точку изучения становления различных конфигураций рациональности, с целью использования опыта их соотношения в новом понимании разумности. Для проведения исследования была предложена тринарная структура, состоящая из сфер «разумного», «неразумного» и промежуточного медиум-пространства, образующего границу между ними как области предельных проявлений человеческого бытия. Такой подход позволил использовать эту структуру не в

качестве универсальной матрицы, построенной на рационально-когнитивных принципах, а философско-антропологической модели освоения мира. Неразумность приобретает особенный смысл в процессе выхода разума за свои нормативные пределы. На этом основании он способен отстраниться от притязаний подчинения и отождествления. В новом измерении разума трансформируется и способ существования человека.

Фокус сосредоточения феноменального разнообразия, привносимого вследствие пребывания человеком в предельных состояниях, характеризуется как сознание. Диссертационное исследование опирается на метатеоретические теории, где бытийная структура истолковывается символично. Внедряется аппарат «символов сознания», исполняющих роль операторов, с помощью которых соединяются «разрывы», к наличию которых приводит традиционная когнитивная модель. Аналогичная символическая конструкция применяется к семантической структуре возможных миров для исследования “символических форм”, возникающих в процессе расширения процесса познания, включая герменевтические процедуры понимания и интерпретации. Реальность обнаруживается как очеловеченный мир. Круг исследования охватывает широкий диапазон исторических образов неразумного, включая мифологические, религиозные, философские, социально-психологические, художественные, идеологические особенности его преломлений. Особое внимание уделено архаическим и мистическим практикам, святому подвижничеству, где неразумное модифицируется в виде «превращённых форм» свободы.

В диссертации исследуются альтернативные трактовки отношений «смысл-нонсенс», без привлечения бинарно-оппозиционной структуры или чётко устоявшихся сущностных аттестаций смысла. Фиксируются обстоятельства особых обертонов мысли, иллюстрирующихся определенными неоднозначностями, которые рассматриваются не в качестве тупиковых движений мысли, а становящихся началом актуализации новых ситуаций смысла. В качестве таких элементов берутся ошибки, парадоксы, литература нонсенса, заумь, алогизм, а также различные толкования теорий абсурда. Проблема смысла разворачивается и в лингвистическом поле намеченных обусловленностей. В виду многообразий знаковых систем смысловой организации, приходится считаться не только с грамматическими структурами языка, но и включать в рассмотрение довербальные и подсознательные конструкции, обнаруживать возможности властного формирования смысла, учитывать коммуникативный дискурс и пути трансформации языковой стихии.

Рассматриваются формы невербального выражения неразумного через переосмысление проблемы телесности. В историко-культурном анализе широкого диапазона телесной символизации поднимаются вопросы антропологического статуса эроса и сексуальности с учетом ряда их видоизменений, формулируется способность чувственного и аффективного аппарата телесности осуществлять разумную установку человека в мире. Граничная сфера соотношений разума и неразумия составляет не установившуюся топологию существования, а ситуацию постоянного участия человека в бытии. Единство узловых компонентов исследования берется в качестве структуры, которая может быть положена в основу механизма рассмотрения тех проблем, что связаны с коллизиями

человеческого бытия.

Ключевые слова: разумное и неразумное, предельные проявления человеческого бытия, превращённые формы, изменённые состояния сознания, символ, феномен двойственности, смысл и нонсенс, вербальное и невербальное знание, телесность.

Lyuty T.V. Philosophical and anthropological analysis of ‘unreason’. – Manuscript.

Thesis for a doctoral degree in philosophy, speciality 09.00.04 – philosophical anthropology, philosophy of culture. – Institute of Philosophy named after H.S. Scovoroda of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, 2009.

The dissertation is devoted to the ambivalent structure of unreason, which is a special and scantily explored form of human being. Forms of interrelation of reasonable and unreasonable are the matter of the research. Phenomenon of unreason is regarded as a key cultural and anthropological symbol that consist of a number of manifestations (religious and mystic ecstasy, exaltation, redundant sensuality, insanity, bodily manifestations, mysteries, gaming and carnival forms of culture, phenomenon of holy madness in Christianity, Islam, Hasidism and Zen, buffoonery and folly as manifestations of acted foolishness, absurd, nonsense, transpersonal and modified states of mind). The aim of the dissertation is to explore social, cultural, anthropological and ideological factors of unreason. The major objectives of the work are: to draw a demarcation line between reason and unreason in view of historical conditionality; to illustrate how unreason is transformed in different types of societies and cultures; to show why unreason obtains negative and positive characteristics and on what levels that is manifested; to trace different attitudes towards unreason and its influence over identity and ways of human existence; to explore creative potential of unreason. The methodological analysis of dissertation is represented by the theories of mind, phenomenology, structural linguistic and hermeneutic procedures that are used as an instrument of interpretation of the manifestations of unreason. According to it a content of every phenomenon is determined by forms of human realization that shapes and evaluates the phenomenal world. Since phenomenon of comprehension reveals diversity of researched material, content of consciousness does not turn into a system of reflection of the world, but demands understanding.

Key words: reasonable and unreasonable, marginal manifestations of human being, transformed forms, alternated states of consciousness, symbol, phenomenon of duality, sense and nonsense, verbal and nonverbal knowledge, corporal manifestations.